

ETYMOLOGICKÉ SLOVNÍKY

Etymologie

- Vznikla jakožto hledání „pravého“, „správného“, „pravidelného“ významu slov v lůně řecké spekulativní filozofie.
- Název ETYMOLOGIE dali tomuto poznávacímu úsilí stoikové.
- Jedná se o diachronní jazykovou disciplínu, která se zabývá původem slov. Tedy jejich vznikem a vývojem, a to jak po stránce tvarové, tak po stránce funkční.

Etymologické slovníky

- V abecedním uspořádání vysvětlují původ slov, jejich formální i významový vývoj a souvislosti se slovy jiných jazyků.
- Informace, které podávají, se mohou týkat původu slov konkrétního jazyka nebo celé jazykové rodiny.
- Větší etymologické slovníky obsahují za hesly i odkazy na odbornou etymologickou literaturu.
- Pomocí stručného a „ořezaného“ stylu výkladu, užití mnoha zkratk a značek, příp. grafických symbolů, autoři podávají maximální množství informací na minimální ploše.
- Etymologické slovníky si jsou svou strukturou velmi podobné, avšak mohou se lišit časovou hloubkou, vymezením jazykové matérie nebo výstavou hesla. Rozdílná je mnohdy i poznávací a vědecká hodnota.

Typy a rozdělení etymologických slovníků

- VĚDECKÉ – Přispívají k rozvoji etymologie, obsahují důkladný etymologický rozbor slovní rodiny s vlastním stanoviskem. Najdeme v nich slova spisovná, nářeční, dialektismy i slova starších historických období. Hesla zde bývají řazena věcně nebo abecedně.
- POPULARIZAČNÍ – Jsou určené pro veřejnost a obsahují základní informace o původu slov. Důraz je zde kladen především na srozumitelnost a rychlou orientaci. Vycházejí ze současného stavu jazyka.
- MONOLINGVÁLNÍ – Etymologický výklad slov jednoho jazyka. Ostatní jazyky jsou s tímto jazykem srovnávané a pouze dokreslují význam.
- MULTILINGVÁLNÍ – Zaměřeny na nejvýznamnější reprezentanty některé jazykové rodiny nebo na prajazyk, z něhož jazyková rodina vychází.

Seznam etymologických slovníků českého jazyka

- J. Holub: *Stručný etymologický slovník jazyka československého*, Praha 1933, 2. vydání 1937.
- J. Holub – F. Kopečný: *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952.
- J. Holub – F. Lyrer: *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*, Praha 1967, 2. vydání 1978, 3. vydání 1982, 4. vydání 1992.
- V. Machek: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957.
- V. Machek: *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968, reprint Praha 1997.
- V. Novotný: *Zákulisi slov*, Praha 2003.
- V. Novotný: *Zákulisi slov podruhé*, Praha 2004.
- V. Novotný: *Zákulisi slov do třetice*, Praha 2006.
- J. Rejzek: *Český etymologický slovník*, Voznice 2001.
- L. Štěpanová: *Historie a etymologie českých rčení. Bibliografie pramenů*, Praha 1998.

ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO – Václav Machek

- Poprvé byl vydán v roce 1957 jako *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*.
- Slovník je nejrozsáhlejší a obsahuje nejrozsáhlejší hesla.
- Obsahuje slova spisovná, nářeční (ta musí být spolehlivě doložena!). Neobsahuje slova cizí, ale pouze ta, která jsou staršího data a jsou v dnešní době již běžně zažita. Pozornost je zde věnována i slovům expresivním.
- Slova vysvětluje jak po stránce jazykové, tak po stránce významové.
- Jednotlivá hesla jsou abecedně řazena a užívá hnízdování.
- Obsahuje přes 8000 základních etymologických hesel, rejstřík s více než 32000 slovy, odkazy na téměř 100 jazyků a 10 ilustrací.

Každé heslo obsahuje význam heslového slova a uvádí jeho doložení v dialektech i historii českého jazyka.

Dále uvádí jeho české deriváty, paralely z ostatních slovanských jazyků, případně rekonstrukce podoby praslova, paralely z indoevropských jazyků, popř. i rekonstrukce ie. tvaru.

Hesla podávají i výklad věcný nebo kulturně historický.

Zřídka dané heslo doplňují nákresy (*reginy, práh, kozub...*)

voda; vodní -ík; stč. vodně fem. bouře, vl. zpodstatnělé adj. vodňa, totiž pohroma, vodnatý; vodnatka, nář. i vodňáčka druh řepy; vodovka úkrop; nové termíny vodárna, vodík; vodánka rostlina Hydrocharis; bezvodý, dříve i bezvodný; vodotěč v. těci. Z ruštiny vodka kořalka. Viz i povodeň; vodnatelný viz pod tele. — Psl. voda, tak u všech Slovanů. Příbuzná slova lit. vanduoš, lot. údens, gót. watō gen. -ins, sthn. wazzar (n. Wasser), ř. вод gen. -arog, het. vatar gen. vetenas ukazují, že ide. název vody byl r/n-kmen schopný ablautu. Je-li možno se odvážit rekonstrukce, lze snad vyjít z vod- gen. ved-en-s nebo ved-n-es, což později bylo vyrovnáváno tím nebo oním směrem. Voda může býti asi

z vod-ō(r) nebo z analogického vod-ō(n), přešlo pak k ženským ā-kmenům. Kořen ved- mohl býti i základem slovesa: stind. unátti kropí vodou. Příbuzné je snad i fin. vets voda (v. Lamprecht SPFFBU 1955, str. 7).

TAK, že ve...
straka. Vseslov.: slc. straka, r. soróka, ukr. soróka, pol. sroka, hl. dl. sroka, sln. sraka, ech. svraka, b. svraka. — Psl. sorka = lit. šarka, srov. i stpr. sarke, stnor. skjór > nor. skjor, skjoere, švéd. nár. sker, skára t/v a stind. šariká druh straky. Dále nejasné. (Obvykle se odvozuje od k(v)er-, sl. sver- pískati, krá-kati apod., tomu se přičítá i sch. b. v; ale sotva právem.) Podle J. Otrebského, Die Sprache 9.1963.35, náleží k lit. kėrsas, v. atrakatý.

ČESKÝ ETYMOLOGICKÝ SLOVÍK – Jiří Rejzek

- Jedná se o nejnovější dostupný český slovník zaměřený na etymologii, je určený pro širší veřejnost.
- Jeden z důvodů vzniku tohoto slovníků byla i potřeba určité modernizace výkládané slovní zásoby + zařezání lex. jednotek, které se u nás objevily v posledních letech.
- V předmluvě je uveden přehled jazyků světa, dále také přehled nejdůležitějších hláskových a jiných změn.
- Snaží se obsáhnout slovní zásobu v celé šíři.
- Jednotlivá hesla jsou abecedně řazena a užívá hnízdování.
- Obsahuje více než 11000 hesel, ale i výpůjčky z cizích jazyků + objevují se zde slova, která se do češtiny dostala teprve nedávno.
- U přejatých slov se udává cesta přejetí.
- Neobsahuje odkazy na jiné etymologická díla a vynechává etymologii vlastních jmen.

Uvádí případné odlišné podoby či významy ve staré češtině.

Jsou zde uvedeny i ekvivalenty starých domácích slov např. v polštině, ruštině, srbštině nebo staroslověnštině.

Vývoj významu a doplnění o kulturně-historické informace.

STRUČNÝ ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO SE ZVLÁŠTNÍM ZŘEATELEM K SLOVŮM KULTURNÍM A CIZÍM – Holub, Lyer

- Je určen pro širokou veřejnost – nejširší okruh uživatelů
- Obsahuje i slova kulturní a cizí
- Ve slovech domácích je velmi stručný a povrchní
- Jednotlivá hesla jsou řazena abecedně a slovník užívá hnízdování
- Ekvivalenty ve slovenštině uvádí jen zřídka

Otec. Všeslov., stsl. *Отць* § 6. Od základu **оть* (zdrob. „dětské“ slovo vedle *táta*), má obdobné tvary v tur. *Ātā* (srov. *Atatürk*, vl. „otec Turků“) a v hunském *Attila*. Varianta hebrej. *ab*-, aramejsky *abbā* přešla do řeč. A lat. Jako *abbas* opat (v. t.)

ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO – Holub, Kopečný

- V závěrečné části uvádí podrobný etymologický přehled koncovek a přípon

voda (psl. *voda, všeslov. r. vodá); vod-ka (lihovina z r.), po-vod-eň (stč. povodně), vod-ník (D.), vod-nice (bot.), vod-árna (již stč.), vod-ík (Presl); den za-vodn-iti, slož. vod-teč 'odpad vody' (stč. a d.); adj. vod-ní (stč. vodný, voden), vodn-atelnost (stč. vodnotedlnost) atd.

K ide. zákl. *wed-, často reduk. (zr. vydra) n. nasalis. (lt. vanduo, lot. uđna a sr. stč. vodně 'voda, vlna, zátopa'); got. wat (angl. water, něm. Wa-ser), f. hyd-r [odtud hydrant, hydroplán], lat. uđus 'vlhký, mokrý' a unda 'vlna' [it. onda, sr. „ondulace“ vlasů], stind. uđau 'voda', s.-múdras „oceán“ (= vl. samá voda), alb. uje atd.

straka (psl.) asi z onom. základu: pták s pronikavým skřekem (sr. csl. svraka a svirati 'pískati' [v. i skřivan a vrabec!] a též č. cvrčeti, cvrček) — n. (sekundárně?) pták křiklavých barev [odtud strakatý]; staré strakapúd (lid. i strakapoun, r. sorokopút, sr. i něm. Buntspecht) s druhou částí slova nejasnou; v. též stračka (polní, bot.).

Psl. *sorka (svorka), r. soróka, p. sroka (snad z púv. sworka), csl. a s. svraka; v. č. t vkl.

Lit. šarka, stprus. sarke, stind. šar'ka 'straka'; sr. i škvařiti (s. škvorac 'špaček').

Podobný onom. kofen v ř. koraks 'havran', lat. corvus (t.), stind. kāravas (t.) a krkaras 'koroptev'; je to též základ jako v č. krákorati.

ZDROJE

BLATNÁ, Renata a František ČERMÁK. *Manuál lexikografie*. 1. vyd. Jinočany: H & H, 1995, 283 s. ISBN 80-85787-23-7.

ČEJKA, Mirek. *Česká lexikologie a lexikografie*. Brno, 1992.

ERHART, Adolf a Radoslav VEČERKA. *Úvod do etymologie: vysokoškolská učebnice*. 1. vyd. Praha: SPN, 1981, 304 s.

HOLUB, Josef a František KOPEČNÝ. *Etymologický slovník jazyka českého*. 3., přeprac. vyd. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952, 575 s.

HOLUB, Josef a Stanislav LYER. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 4. vyd. Praha: SPN, 1992, 483 s.

KARLÍK, Petr, Marek NEKULA, Zdenka RUSÍNOVÁ a Miroslav GREPL. *Příruční mluvnice češtiny*. Vyd. 2., opr. [i.e. 4. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2012, 799 s. ISBN 978-80-7106-624-8.

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 5. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010, 866 s. ISBN 978-80-7422-048-7.

REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. 2., nezměn. vyd. Voznice: Leda, 2012, 752 s. ISBN 978-80-7335-296-7.

VEČERKA, Radoslav. *Vývoj odborných zájmů o češtinu*. 1. vyd. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1988, 140 s.